

Валерій СМОЛІЙ

академік НАН України,
доктор історичних наук, професор,
директор Інституту історії України НАН України
(Київ, Україна), smolii.valerii@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7656-5505>

Олексій ЯСЬ

член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, провідний науковий співробітник,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), alexyas@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5816-2876>

Українська соціогуманітаристика воєнної доби: виклики, перспективи, можливості

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.04.055>

УДК: 303.09(477)«2022»

Анотація. Мета дослідження. Осмислення новітньої пізнавальної ситуації, котра склалася у сучасній українській соціогуманітаристиці внаслідок екстремальних передумов і деструктивних обставин воєнного часу. **Методологія** спирається на стратегії репрезентації й екстраполяції провідних тенденцій і перспектив функціонування суспільних та гуманістичних дисциплін за воєнної доби. **Наукова новизна.** Розглянуто палітру базових викликів і проблем сучасної української соціогуманітаристики, котра визначається війною з неоімперською Росією за національну й державну незалежність України. Наголошено, що виклики, кинуті гуманітаріям і суспільствознавцям, синхронізуються із доленосними викликами для всієї нашої країни, хоч і мають свої фахові виміри. Підкреслено, що пріоритети української соціогуманітаристики передусім пов'язані зі створенням і представленням багатоманітних образів воюючої України. Відзначено, що держава опинилася в епіцентрі катастрофічних соціокультурних розломів глобального світу, котрі нині здебільшого оцінюються у світлі сценаріїв війни на виснаження середньої й довгої тривалості. Показано, що сучасна війна стала вислідом неоімперського проекту путінської Росії, скерованого на знищення України як держави та повне розчинення української ідентичності. З'ясовано, що російська експансія є антиглобалістською, реваншистською та спрямованою на переформатування світового устрою й делімітацію пострадянського простору. **Висновки.** Стверджується, що повномасштабна фаза російсько-української війни причинилася до конфігурації новітньої історичної доби на пострадянських обширах, початки якої сягають ще 2014 р. Обстоюється думка, що сучасна українська соціогуманітаристика має бути зорієнтована на розробку трьох основних блоків взаємопов'язаних проблем: а) створення адекватної наукової палітри воюючої України; б) студіювання місця та ролі нашої країни за часів кризи глобального світоустрою; в) окреслення природи російсько-української війни й темпоральних метаморфоз сучасності.

Ключові слова: війна Росії проти України 2014–2022 рр., неоімперська Росія, воююча Україна, національна соціогуманітаристика, травматичний досвід, сучасність, воєнна доба.

Війна, котра де-факто триває вже дев'ятий рік, кілька місяців тому увірвалася у життя та дім кожного українця. Гібридна фаза протистояння, яка сполучалася з численними асиметричними загрозами¹ й заходами, що означувалися конфліктом малої

¹ Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. – К., 2019. – С.27–28.

інтенсивності, перетворилася на повномасштабну, ставши найбільшою та найкривавішою континентальною війною в Європі після 1945 р. Шість місяців повномасштабних бойових дій демонструють, що вона швидко набирає обертів і стає дедалі більш запеклою й цинічною. Ніхто не може з достатньою вірогідністю спрогнозувати тривалість воєнного протистояння з Російською Федерацією. Прогностичні сценарії нині здебільшого зорієнтовані на війну на виснаження² й окреслюють гадані терміни у середньо- чи довготривалому діапазоні.

Наш противник – країна з великим військовим та ядерним потенціалом. Це – держава з неоімперськими амбіціями й давніми, закоріненими як у ментальності еліт, так і широких верств пересічних росіян імперськими традиціями, стереотипами, ціннісними настановами, котрі часто-густо алогічні та абсурдні, зокрема побутують у вигляді химерного комплексу образи на весь навколишній світ. Не випадково американський публіцист Д.Саттер ще за гібридної фази російсько-української війни влучно сформулював рецепт осягнення сучасних реалій для західної спільноти: «Зрозуміти Росію дуже легко, але для цього треба навчитися одної дуже важкої речі – вірити в неймовірне»³.

Про це яскраво свідчать комунікативні практики останніх місяців зі звичайними громадянами Росії, що виявляють дивовижні аберації свідомості, позаяк переважна більшість із них перебувають у полоні штучно спроектованої й навіяної «реальності». Масове російське світосприйняття тотально дисонує з постіндустріальною та інформаційною сучасністю, котра продукує безліч можливостей і каналів для вироблення більш-менш адекватної палітри дійсності.

Зауважимо, що сучасна російсько-українська війна є масовою війною цифрової, віртуальної та електронної доби. Це апріорі постулює величезні комунікативні й інформаційні можливості, а також дозволяє скласти виразне уявлення про світовідчуження, настрої, устремління мешканців ворожої країни. Навіть більше, відсутність мовних бар'єрів і мережеві комунікації створюють (мабуть уперше в новітній історії) небачені до цього часу можливості для масового спілкування між воюючими сторонами, котре переважно є безперспективним. На сьогодні більшість спроб донести російському суспільству правдиві відомості про неоімперську агресію в Україні та її злочинні наслідки не призвели до якихось відчутних і помітних результатів.

Імперські метастази настільки глибоко отруїли організм російського соціуму, що нині доводиться констатувати важку та безпробудну летаргію громадянського суспільства у сучасній Росії, котре воліє залишатися й далі у зоні звичного примарного комфорту. Лише нечисленні представники громадськості спромоглися відверто та безкомпромісно засудити путінську агресію. З-поміж них – поодинокі представники фахових корпорацій російських гуманітаріїв і суспільствознавців⁴.

Отже сучасна війна, скерована на знищення України й українців, є жахливим злочином, за який несуть колективну відповідальність усі громадяни Російської Федерації, котрі не чинять супротив путінській машині смерті та руйнації. Саме свідомий/несвідомий вибір перебувати в полоні нав'язаних ідеологічних уявлень на становищі зомбованих гвинтиків уможливив велику війну супроти України.

Політичний режим сучасної Росії химерним чином поєднує раціональні та ірраціональні дії, котрі спираються на чималі прибутки від торгівлі великими

² Горбулін В., Бадрак В. Війна на виснаження: в очікуванні нової фази (6 липня 2022 р.) [Електронний ресурс]: https://lb.ua/society/2022/07/06/522249_viyna_visnazhennya_ochikuvanni.html

³ Саттер Д. Менше знаєш, краще спиш: Шлях Росії до терору та диктатури за Єльцина і Путіна. – К., 2016. – С.14.

⁴ Україна перемаже! Петербурзька дослідниця Івана Мазепи та Гетьманщини Тетяна Таїрова-Яковлева (7 березня 2022 р.) [Електронний ресурс]: <https://www.youtube.com/watch?v=ovWPZjQFAeY>

природними, насамперед паливними й сировинними ресурсами. Крім того, Москва використовує глобальну пов'язаність економік і ринків для геополітичного шантажування та перманентного продукування різноманітних криз.

Ці стратегії і практики, апробовані за гібридної фази російсько-української війни⁵, нині стали ще більш цинічними та масштабними, позаяк поширилися на продовольчу, енергетичну, транспортну сфери, які загрожують інтересам і добробуту десятків та сотень мільйонів мешканців різних країн. Ба більше, російське керівництво використовує наявність великого ядерного потенціалу як потужний геополітичний важіль і деструктивний чинник у міжнародних відносинах.

Таке сполучення робить путінську Росію особливо небезпечною та непередбачуваною і практично мінімізує шанси на досягнення перемир'я чи повне замирення. Російська сторона безцеремонно й відверто порушує всі міжнародні угоди, котрі вважає незручними чи не вигідними для себе. Тим паче, що сучасна Росія де-факто не визнає ані Україну як державу, ані українську ідентичність, а нашу територію розглядає суто як «свої російські» регіони – «Малоросію», «Новоросію» і т. п. Не випадково ідеологічна, культурна, медійна політика Москви повністю скерована на руйнування української ідентичності та її заміну різноманітними гібридними ідентичностями – «новоросійською», «малоросійською», «деенерівською», «еленерівською».

Отож із високим ступенем імовірності можна завбачити, що воєнно-політичне протистояння з неоімперською Росією триватиме в тій чи іншій формі практично за будь-якого сценарію, включно зі зміною чи ротацією нинішнього російського керівництва.

Таким чином, на наших очах постала екстремальна, руйнівна й деструктивна соціокультурна реальність, яка кинула Україні та українцям екзистенційні виклики, пов'язані з нашим існуванням як держави і як нації. Доленосні виклики для України – це виклики і для академічної спільноти гуманітаріїв та суспільствознавців. Вітчизняна соціогуманітаристика ввійшла у тривалу воєнну добу, котра потребує осмислення палітри сучасних викликів, гаданих перспектив і наших можливостей. Певна річ, ці виклики мають свою специфіку, пов'язану з нашим фаховим призначенням як учених-гуманітаріїв. Однак усі вони нерозривно поєднані з головним завданням для кожного українця – допомогти вистояти й перемогти Збройними силами України у війні з неоімперською навалою за нашу національну та державну незалежність.

Насамперед доречно зупинитися на соціокультурних обрисах воюючої України та її мешканців, котрі екстремально змінилися після 24 лютого 2022 р. На сьогодні маємо понад 20% тимчасово окупованих територій, величезну гуманітарну катастрофу, мільйони внутрішньо переміщених осіб і біженців поза межами України. Постали нові правові реалії. Суттєво змінився політичний ландшафт країни. Формується зовсім інший ринок праці. Швидко трансформуються схеми соціалізації. Змінюються звичні логістичні й економічні моделі та ритми повсякденності практично в усіх регіонах.

Ззнали докорінної трансформації науковий, освітній, культурний, медійний, інформаційний простори, котрі поступово, проте дуже складно адаптуються до воєнної доби. Кількість людей, які переживають посттравматичний синдром, за різними оцінками, коливається в межах шести- і навіть семизначних цифр. Доводиться констатувати, що наші співвітчизники здобули та продовжують постійно нагромаджувати величезні і тривкі пласти травматичного досвіду, котрий збережеться щонайменше в пам'яті кількох поколінь і матиме суттєві деструктивні наслідки та впливи на дітей, онуків.

Масштаби людських і матеріальних втрат безперервно зростають, що дедалі сильніше впливає на соціально-економічну ситуацію в Україні. Нинішня інтенсивність

⁵ Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В.П.Горбуліна. – К., 2017. – 496 с.

бойових дій така, що призводить до величезних руйнацій житла, комунальних мереж. Ракетним атакам піддається практично вся територія України, транспортні мережі, цивільна інфраструктура, наукові, освітні, культурні, медичні заклади й установи тощо.

Ба більше, російська армія повсякчас порушує міжнародні правила ведення війни. Захоплення Чорнобильської АЕС, бойові дії та пожежа на Запорізькій АЕС, неодноразові обстріли ядерної підкритичної установки у Харкові, медичних закладів, університетів, вишів, шкіл незаперечно свідчать, що для путінського режиму практично не існує жодних червоних ліній. Уперше у світовій історії атомні електростанції опинилися в епіцентрі бойових дій. Вочевидь, ці спостереження можна суттєво розширити й деталізувати.

Таку шокову, екстремальну, страшну, руйнівну реальність дуже складно сприйняти та навчитися з нею жити, а тим більше плідно працювати у щоденному ритмі. Боляче навіть писати ці рядки, позаяк щохвилини російський молох убиває наших співвітчизників, ламає людські долі, плюндрує нашу країну...

Отже війна з путінською Росією стала наріжною проблемою як української, так і глобальної сучасності, котра потребує розгорнутого аналізу, оперативного реагування та концептуального осягнення. Вона до межі загострила й актуалізувала потреби у всебічному студіюванні та представленні місця, ролі, можливостей і перспектив України в добу її драматичної боротьби за національну й державну незалежність.

Створення образів воюючої України

Із цієї перспективи провідні завдання вітчизняної соціогуманітаристики мають бути скеровані на всебічне осмислення воєнних реалій. У широкому сенсі суспільні та гуманістичні дисципліни мають представити повноцінну й багатоглибну палітру країни, що воює, і навколишньої екстремальної соціокультурної реальності.

Доречно зацентувати увагу на висвітленні всіх форм спротиву і протидії російській агресії з боку громадянського суспільства. Волонтерські та громадські практики, ініціативи й заходи потребують аналітичних, узагальнюючих, систематичних студій, результати яких мають бути оперативно репрезентовані в медійному, інформаційному, культурному просторах. Великою мірою громадянське суспільство воєнної доби має опинитися в різнобічному фокусі наукових зацікавлень й інтенцій національної соціогуманітаристики.

Навіть більше, воєнний злам і мілітаризація соціуму вже спричинилися до суттєвого оновлення громадянського суспільства в Україні. Вочевидь, мілітарні компоненти соціалізації матимуть вирішальний вплив на наш національно-державний проект у найближчій і віддаленій прийдешності. Недаремно українські інтелектуали слушно наголошують, що саме доленосні випробування причиняться до завершення конститування українців як сучасної європейської нації⁶.

Як не болісно це констатувати, проте мусимо підкреслити – сучасна війна у драматичний і трагічний спосіб потверджує те, що завжди знали історики: держави проєктуються творчою думкою, здобуваються титанічною працею й утверджуються пролітою кров'ю.

На часі також соціогуманітарні оцінки всіх наслідків, збитків і втрат України як у коротко-, так і середньо- й довготривалій перспективах. Звісно, передусім ідеться

⁶ Головаха Є. «У ці дні остаточно формується сучасна українська нація» (26 лютого 2022 р.) [Електронний ресурс]: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ukrayina-vikhodit-z-tini-rosiyi-rozdumi-istorikiv-pro-situatsiiu-v-krayini>

про людські жертви, кожна з яких страшна та непоправна трагедія для українського суспільства. На відміну від путінської Росії, для сучасної України саме людина є найвищою цінністю. Ця базова настанова кардинально вирізняє наше суспільство від російського соціуму, в якому домінують імперські імперативи, що нівелюють, знецінюють значущість конкретного людського життя.

Невпинно зростають втрати культурно-історичної спадщини, пов'язані з нищенням і пошкодженням пам'яток архітектури й містобудування, музеїв, історико-архітектурних заповідників, об'єктів історичної забудови, меморіальних стел, скульптур тощо⁷. Не випадково одним із символів багатьох міст воюючої України стали історичні пам'ятники та споруди, обкладені мішками з піском або захищені щитами чи іншими спеціальними засобами. Станом на 10 серпня 2022 р. було зафіксовано 464 епізоди російських воєнних злочинів супроти об'єктів української культурної спадщини й закладів культури⁸.

Та не можна залишити поза увагою економічні й господарські збитки, матеріальні руйнування, знищення інфраструктури тощо. Йдеться про цілеспрямований грабунок як культурних цінностей із музеїв, архівів і колекцій, так і сировинних, продовольчих, промислових ресурсів, як-от зерна, металів, виробничого обладнання й устаткування, котрі вивозяться до Російської Федерації, а дещо навіть експортується за кордон.

Доречно фіксувати й аналізувати масштаби та структуру матеріальних руйнувань. Приміром, в Україні втратили житло сотні тисяч осіб, і ця кількість зростає з кожним днем війни та, очевидно, незабаром перетне семизначну позначку.

Відзначимо, що документування втрат, збитків, руйнувань придасться для відновлення України в оперативному режимі та масштабній післявоєнній відбудові, а також як свідчення й докази, що дозволять притягнути агресора до відповідальності за нормами міжнародного права. Тим більше, що в таких здирницьких заходах, ініційованих і санкціонованих російським режимом, яскраво простежується його паразитична сутність.

Утім, як гуманітарії маємо й інший обов'язок, пов'язаний зі збереженням історичних джерел і свідчень, що фіксують як лихоліття нашого часу, так і воєнного повсякдення. Відзначимо, що на цьому полі науковці виступають не тільки як збирачі, впорядники, систематики й інтерпретатори джерельного матеріалу, а і як його творці у вигляді щоденникових⁹, публіцистичних, мережевих та інших дописів, усних свідчень, колективних, групових, персональних історій.

На окрему увагу, безперечно, заслуговують злочини російських окупантів і їхніх найманців під вивіскою так званих «корпусів ДНР і ЛНР», скоєні в різних регіонах України від 2014 р. до нашого часу включно. Йдеться про вбивства, тортури, фізичну наругу, знущання й насилля, образу людської гідності, протизаконні позбавлення волі, котрі нині добре відомі за страшними трагедіями мешканців Бородянки, Бучі, Гостомеля, Ірпеня, Маріуполя, Мощуна та багатьох інших населених пунктів.

Не можна оминати увагою цілеспрямовані ракетні обстріли, бомбардування цивільних об'єктів, які призвели до численних людських жертв, зокрема театру в Маріуполі, залізничного вокзалу у Краматорську, торговельного центру у Кременчуці, багатоповерхівок у курортній Сергіївці на Одещині та у Часовому Яру на Донеччині, офісних будівель і медичного центру у середмісті Вінниці, житлових кварталів Миколаєва, Харкова, Одеси, Києва, Чернігова, Дніпра, Кривого

⁷ Антонюк Д. Культура під прицілом: Як ворог знищує українські історичні пам'ятки (26 квітня 2022 р.) [Електронний ресурс]: <https://novapolshcha.pl/article/kultura-na-pricili-yak-vorog-znishuye-ukrayinski-istorichni-pamyatki>

⁸ Див.: [Електронний ресурс]: <https://mkip.gov.ua/news/7509.html>

⁹ Див., напр.: *Верстюк В.* Думки з підвалу (Думки та рефлексії воєнної доби): Діаріуш історика / Вступ. сл. Г.Боряка. – К., 2022.

Рогу, Запоріжжя, Нікополя, Торецька та інших населених пунктів. Низка міст, як-от Маріуполь, Лисичанськ, Северодонецьк, зазнали дуже значної руйнації.

Варто наголосити, що повномасштабне російське вторгнення призвело до масових переселень українців – як внутрішньо переміщених осіб, так і біженців поза межами країни. Ці процеси вже перебувають у центрі уваги демографів, соціологів, інших фахівців, котрі аналізують численні руйнівні наслідки, спричинені війною, зокрема розглядають подальші можливі сценарії.

Безсумнівно, що такі вимушені масові переміщення та численні людські жертви спричинять чималі демографічні втрати для України, особливо за умов довготривалої війни¹⁰. Тим більше, що країна вже кілька десятиліть потерпає від постійного скорочення кількості населення, особливо осіб працездатного віку.

Потребують нагального вивчення проблеми воєнної повсякденності, практики виживання громадян України за критичних умов, пов'язаних з воєнними діями та злочинами російської армії. Скажімо, фільтраційні табори, в яких опинилося чимало маріупольців та інших мешканців із тимчасово окупованих територій, не тільки однозначно демонструють злочинні практики росіян, а й нав'язують очевидні паралелі з радянськими та нацистськими таборами. У певному розумінні вони показують спадкоємність неоімперського режиму у сучасній Росії з радянським тоталітарним проектом, оскільки їх поєднують як цинічна й абсолютна зневага до людського життя, так і відповідні організаційні взірці, моделі та алгоритми, успадковані російськими каральними органами.

Отож проблеми сучасної гуманітарної катастрофи й посттравматичного синдрому вимагають якнайширшої міждисциплінарної розробки. Йдеться про залучення та об'єднання зусиль як правників, соціологів, філософів, політологів, так й істориків, етнологів, демографів, культурологів, інших фахівців.

Сучасні злочини російського режиму вже мають ознаки цілеспрямованого, систематичного геноциду супроти українців. Варто нагадати, що Верховна Рада України у квітні 2022 р. ухвалила відповідну постанову¹¹. Нині парламенти Естонії, Латвії, Канади, Польщі, Литви, Чехії, Ірландії визнали злочини Росії геноцидом українського народу.

Водночас не можемо оминати увагою й інший дуже болючий досвід війни, пов'язаний із проблемою колабораціонізму – співробітництва українських громадян із ворогом. Ця проблема закоріненна як у радянській тоталітарній спадщині, котра й до сьогодні калічить, травмує та в певному сенсі вбиває українців, так і тривалих підричних російських заходах, акціях, що масово ширилися завдяки відкритості українського культурного, медійного, інформаційного простору до 2014 р. Звісно, не можна забувати і про деструктивну діяльність російських спецслужб, які спираються на багатий маніпулятивний арсенал методик, технік і засобів від часів сумнозвісного КДБ.

Але проблему колабораціонізму з російським агресором не можна спрощувати і зводити лише винятково до ворожих впливів чи радянської спадщини. Доречно проаналізувати й оцінити наші прорахунки в культурно-освітніх, педагогічних, медійних, інформаційних, просвітницьких та інших практиках, які тією чи іншою мірою призвели до таких страшних наслідків.

Скажімо, відома міністерська ініціатива від 25 листопада 2014 р.¹², що вилучила викладання історії України як обов'язкового компоненту навчальних курсів вищої школи,

¹⁰ Лібанова Е. «Україна має боротися за повернення своїх біженців» (24 червня 2022 р.) [Електронний ресурс]: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9205>

¹¹ Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» (14 квітня 2022 р.) [Електронний ресурс]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>

¹² Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 09.07.2009 №642 [Електронний ресурс]: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1392729-14#Text>

а також історії української культури та філософії. На цьому місці постає логічне питання – чи може собі дозволити країна, котра дев'ятий рік воює з російським військово-політичним монстром, який принципово не визнає її існування як держави, відмовитися від систематичного й обов'язкового викладання національної історії, культури, філософії у вишах та університетах? Відповідь самоочевидна, проте віз і нині там...

Російсько-українська війна загострила вічні проблеми, пов'язані з новим осягненням універсальних цінностей людського буття. Насамперед ідеться про філософські та гуманістичні виміри проблем війни й миру, життя та смерті, людини і зброї тощо.

Власне, проблема людина на війні традиційно плідно розробляється істориками¹³, вченими-гуманітаріями. Та новітній воєнний досвід істотно й щоденно змінює як наші уявлення, так і звичний діапазон висвітлення, представлення цієї проблематики. По-іншому вимальовуються співвідношення індивідуальних, групових і колективних інтересів, прагматизму й ідеалізму, героїзму та самопожертви у світлі сучасної війни. Ці питання потребують новітньої розробки й осмислення з фахових позицій філософії, історії, культурології, соціології, інших соціогуманітарних дисциплін.

Очевидно, що поданою вище нарізкою сюжетів і проблем не вичерпуються величезні пласти воєнної сучасності, котру доречно розглядати з найрізноманітніших перспектив, масштабів, площин і вимірів. Урешті, українські вчені мають створити та репрезентувати всьому світу узагальнюючі, правдиві, багатогранні, рельєфні образи воюючої України, запропонувати системне осягнення нашої сучасності. Це не тільки фахове призначення, а і громадянський обов'язок.

Криза глобального світоустрою, природа сучасної російсько-української війни та рецепція України у світі

Повномасштабна фаза воєнного протистояння кинула тотальний виклик сучасній глобалізації світу, котра вже навряд чи зможе розгортатися за звичними моделями доступу до технологій, інформації, ринків, фінансів, сировинних та інших ресурсів тощо. Не зважаючи на устремління багатьох європейських політиків будь-що утримати війну в українських кордонах, вона невпинно наближає людство до критичної межі – третьої світової катастрофи, про що свідчать масові російські порушення писаних і неписаних міжнародних конвенцій, а також численні загрози, генеровані путінським режимом. Російсько-українська війна де-факто вже стала війною за Європу, точніше за її демократичні ідеали та кращу прийдешність¹⁴.

Водночас сучасна війна дуже тісно пов'язана з науковою Україною й Росією, позаяк історичні сюжети посіли не тільки визначальне місце в медійних, пропагандистських, ідеологічних практиках, а піднесені до рангу провідних трендів державної політики путінського режиму. Отож споглядаємо різючий темпоральний дисонанс між сучасним історичним часом із його постіндустріальними, глобальними інформаційними шарами буття, котрими пронизані майже всі повсякденні практики, та реконцептуалізованими контурами імперського минулого, неначе щойно «імпортованими» з пережитих століть.

Масштаб темпорального розладу такий, що породжує химерне враження про існування путінської Росії в якійсь «паралельній реальності», сконструйованій та підживлюваній історичними альянсами, які викривлено транслюються до сучасності. У певному розумінні продукування цієї «реальності» постає як конфронтація з

¹³ Див., напр.: Людина на війні: український соціум через призму Першої та Другої світових воєн: Історичні нариси / Відп. ред. О.П.Реєнт. – К., 2021. – 631 с.

¹⁴ *Плохий С.* Ця війна є війною за всю Європу (6 березня 2022 р.) [Електронний ресурс]: <https://zbruc.eu/node/110984>

інформаційною й медійною відкритістю глобального світу, себто генерує виразні та суцільно антиглобалістські смисли.

Природа такого темпорального конфлікту значною мірою окреслюється характером російсько-української війни, яку чимало інтелектуалів від 2014 р. слушно нарекли запізнілою/відкладеною. Мабуть, за інших соціокультурних передумов, політичних обставин і геополітичних конфігурацій вона могла б спалахнути ще на початку 1990-х рр.

Ба більше, нинішню війну часом навіть співвідносять із давніми російсько-українськими порахунками доби Української революції 1917–1921 рр. Саме тому імперська та радянська спадщини формують домінування історичної ретроспективи й відіграють надзвичайно важливу роль як для легітимації війни у сучасній Росії, так і заперечення не тільки самого проекту Україна, а й української ідентичності як такої.

Природа сучасної війни захована в радянській і старій імперській минувшині, позаяк саме звідти походять неоімперські пріоритети путінської Росії, які визначають сутність її політичних, економічних, соціальних, культурних рішень, стратегій, дій, та й саме виправдання нинішньої агресії.

Таким чином, головний смисл російсько-української війни пов'язаний зі спробою Росії відновити стару, практично колоніальну залежність українців. Російський неоімперський проект зорієнтований на ліквідацію України як держави, повне розмиття української ідентичності, суцільне російщення культури, всеосяжну економічну підпорядкованість, домінування загальноросійських моделей соціалізації. Водночас через гостру кризу чи навіть руйнацію сучасного світоустрою Москва намагається здійснити нову делімітацію світу, принаймні пострадянських обширів.

З огляду на це сучасна війна є екзистенційною для України. Це – війна за нашу державну й національну незалежність, оскільки має дати відповідь на гамлетівське питання: бути чи не бути? У цьому сенсі вона продукує очевидну аналогію з Війною за незалежність США 1775–1783 рр., але звичайно суттєво різниться соціо- й етнокультурними макроконтекстами та передумовами, історичною добою, геополітичним простором.

Російсько-українська війна до крайньої межі загострила проблеми представлення місця та ролі України у сучасному світі. За гіркою іронією історичної долі наша країна опинилася в епіцентрі одного з найбільших і небезпечних соціокультурних розломів, в якому новітні виклики антиглобалізму якнайтісніше сплелися зі старими порахунками, заснованими на імперських і радянських алюзіях, неоімперських амбіціях. Нині криза світоустрою дедалі сильніше синхронізується з низкою інших криз – продовольчою, енергетичною, міграційною, гуманітарною, транспортною та ін.

Ці виклики, кинуті національній і міжнародній безпеці, потребують міждисциплінарного вивчення. Передусім ідеться про студювання геополітичної картини сучасності та архітектури міжнародної безпеки. На особливу увагу заслуговує аналіз провідних тенденцій і перспектив нашої співпраці з міжнародними партнерами, передусім інтеграційних можливостей.

Відзначимо, що 23 червня 2022 р. Україна отримала статус кандидата у члени Європейського Союзу. Ця подія об'єктивно актуалізувала новітні дослідження, пов'язані з осмислення ролі нашої держави у світлі європейської історії, культури, історії міжнародних відносин, міжнародного права тощо. Власне, сучасна війна згенерувала унікальні можливості для просування і ствердження суб'єктності України на міжнародній авансцені¹⁵. Ця проблематика повсякчас перебувала у фокусі уваги

¹⁵ Портнов А. Нарешті прийняти Україну як суб'єкт (Про німецьку україністику і не тільки) (2 квітня 2022 р.) [Електронний ресурс]: <https://khp.org/1608810333>

українських учених, зокрема була представлена в Національній доповіді 2020 р.¹⁶, але нині набула особливої гостроти.

Спеціальних студій потребує вивчення рецепції України й українців на міжнародній авансцені. На сьогодні це сприйняття є винятково динамічним і переважно оптимістичним, хоч не завжди однозначним. Це відкриває великий горизонт можливостей для нашої інтеграції до європейської та світової спільноти, проте містить і певні ризики, проблеми, виклики.

Тривалість російсько-української війни поступово, проте доволі відчутно притуплює її медійну й інформаційну гостроту, передусім відбувається процес узвичаєння воєнної дійсності, тобто вписування її як складової в більш-менш сталу інформаційну палітру сучасного світу. Водночас зростає кількість скептиків і критиків західної підтримки України, що пов'язано з деструктивними діями агентів російського впливу та чималими фінансовими ресурсами для просування й популяризації таких візій.

Дається взнаки інерція мислення та відстороненого сприйняття російсько-української війни з боку певної частини мешканців західних країн, котрі звикли до тривалого комфортного існування після 1945 р. Таке світосприйняття продукує настрої відчуження, самоізоляції чи, навпаки, вузького й егоїстичного геополітичного та зовнішньоекономічного прагматизму. Приміром, очевидним ризиком для воюючої України є можливий перехід низки демократичних країн світу у взаєминах із путінською Росією до чергової версії «Realpolitik», як це вже де-факто сталося кілька років тому після початку гібридної фази війни.

Зрештою, сучасна війна є антиглобалістською та реваншистською з боку Росії. Вона спрямована на неоімперську делімітацію всього пострадянського простору. Отож перед національною соціогуманітаристикою постає проблема системного осягнення її причин і природи. Певна річ, це передбачає всебічне вивчення ворога – путінської Росії як наступниці радянського тоталітарного режиму з історичного, політологічного, культурологічного, соціологічного та інших ракурсів. У широкому сенсі йдеться про студіювання руйнівного для України й усього світу неоімперського проекту сучасної Росії. На спеціальну увагу заслуговує ідеологічне освячення повномасштабного російського вторгнення, зокрема інформаційна та медійна політика путінського режиму.

Новітні перспективи, проблеми, ризики, виклики й можливості потребують вивчення та прогностичної оцінки, зокрема з боку правників, політологів, істориків, соціологів, інших фахівців. Заразом українські науковці мають задіяти всі свої професійні і приватні канали комунікації із західним академічним світом для представлення й поширення адекватної палітри воюючої України.

Ця робота вже триває, про що свідчать масштабні та різнопланові заходи гуманітаріїв і суспільствознавців, як-от панельна дискусія «Війна Росії проти України 2014–2022 рр.: історична ретроспектива і спроби наукової рефлексії», котра відбулася 19–20 травня 2022 р. під егідою Інституту історії України НАН України¹⁷, круглий стіл «Війна як соціокультурний феномен», проведений 24 червня 2022 р. Інститутом філософії НАН України й ін.

¹⁶ Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь / Редкол.: С.І.Пирожков, В.А.Смолій та ін. – К., 2020. – 356 с.

¹⁷ Матеріали згаданої дискусії публікуються у цьому ж числі «Українського історичного журналу» – див. с.4–54 (прим. ред.).

Українська соціогуманітаристика на війні цифрової та віртуальної доби

Новітня повномасштабна фаза воєнного протистояння згенерувала багатоманітні метаморфози у ділянці суспільних і гуманітарних наук. Вони вимагають розгорнутого аналізу й усебічного студіювання у царині сучасної соціогуманітаристики. Йдеться про перерозподіл комунікаційних мереж академічної спільноти та її фахових корпорацій, вимушене переміщення багатьох науковців, істотне звуження культурного простору тощо. Вказані тенденції почасти розгорнулися ще в розпал пандемічної ковідної кризи 2020–2021 рр. Та після 24 лютого 2022 р. воєнна дійсність запустила дуже потужні деструктивні трансформації, котрі набули загрозливих масштабів.

Варто усвідомити й той факт, що архівні та джерельні ресурси як на теренах Російської Федерації, так і на тимчасово окупованій території України будуть недоступними для вітчизняних дослідників упродовж доволі тривалого часу. Суттєві обмеження споглядаємо й у роботі архівів, бібліотек, музейних, інших сховищ джерел на підконтрольних обшарах, особливо коли йдеться про деокуповані та прифронтові райони. Так чи інакше, на сьогодні маємо очевидне звуження культурного простору гуманітарія внаслідок обмеження доступу до національних архівних, бібліотечних, джерельних інформаційних ресурсів.

Утім нові можливості з'явилися на теренах західного академічного світу, в університетах і наукових інституціях якого відкрито низку грантових, стипендіальних й інших програм для підтримки досліджень українських учених. Щоправда, достеменно складно оцінити, наскільки довго існуватиме таке «вікно можливостей». Отож доречно проаналізувати основні виклики, тенденції, проблеми, котрі значною мірою визначатимуть конфігурацію та перебіг пізнавальної ситуації в українській соціогуманітаристиці воєнної доби.

Ще раз наголосимо, що російсько-українська війна є війною цифрової, мережевої, віртуальної доби. Вона кидає новітні виклики на полі історичного джерелознавства, архівістики, бібліотеко- й документознавства, в низці інших сфер. Навіть більше, евристичні програми гуманітаріїв волею-неволею мають залучати найширше коло електронних джерел і веб-ресурсів, а також запропонувати новітні прочитання й інтерпретації відомих текстів, що вже досить давно циркулюють у науковому обігу. Це видається очевидним трендом на тлі ускладнення та обмеження доступу до джерельних комплексів.

Уповні природною є «внутрішня міграція» науковців до електронних ресурсів, колекцій, бібліотек, архівів. У цій царині маємо низку важливих проектів, які добре прислужилися фаховим спільнотам гуманітаріїв і суспільствознавців в умовах пандемічної кризи 2020–2021 рр. Передусім це масштабні цифрові ресурси Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського у співпраці з іншими інституціями й установами¹⁸, Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого¹⁹, Національної історичної бібліотеки України²⁰ та ін. Низка цифрових проектів реалізуються в Інституті історії України НАН України разом з іншими науковими установами, зокрема

¹⁸ Див.: Електронна бібліотека «Історична спадщина України» ([Електронний ресурс]: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/pro0001490>), «Libraria – Архів української періодики онлайн» ([Електронний ресурс]: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/pro0001489>), «Diasporiana – Українська діаспорна електронна бібліотека» ([Електронний ресурс]: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/pro0001488>) та ін.

¹⁹ Див.: «Культура України – електронна бібліотека» ([Електронний ресурс]: <https://elib.nlu.org.ua>), «WEB – Відкрита електронна бібліотека» ([Електронний ресурс]: <https://web.nlu.org.ua>).

²⁰ Див.: Архів друкованих видань ВУАН 1919–1931 рр. ([Електронний ресурс]: <http://nibu.kiev.ua>).

«Відкритий електронний архів академіка М.Грушевського»²¹, «Національний банк даних жертв політичних репресій радянської доби»²².

Ці заходи були пов'язані з пошуком та апробацією оптимальних форм і способів включення й інтеграції української соціогуманітаристики до інформаційних і мультимедійних технологій та ресурсів. Однак за воєнної доби вони набувають особливого значення як для підтримки наукової інфраструктури, так і задоволення запитів споживачів на достовірну історичну й соціогуманітарну інформацію. Наприклад, веб-сайт Інституту історії України НАН України²³ на сьогодні один із найбільших ресурсів із вітчизняної історії, його активно відвідують як українські, так й іноземні користувачі з багатьох країн світу.

Зауважимо, що воєнний час гостро затребував дослідницькі стратегії та методики на ниві джерелознавства і спеціальних галузей історичної науки, пов'язані з реагуванням на виклики цифрової й віртуальної сучасності, як-от циркуляція, кодифікація е-версій джерел, уведення веб-елементів до наукового апарату, своєрідна технізація та віртуалізація наукової мови тощо.

Приміром, ще за часів «Революції гідності» 2013–2014 рр. потужний сплеск активності у соціальних мережах призвів до того, що дослідники слушно почали розглядати їх як «нове, небачене досі історичне джерело»²⁴. Йдеться не тільки про поєднання найрізноманітніших дописів, емоційних, інтелектуальних, культурних, психологічних реакцій, коментарів, оцінок, а й численних відео-, аудіо-, фотоматеріалів, себто синкретичне сполучення практично всього типо-видового джерельного діапазону у форматах віртуальної реальності.

Навіть більше, соціальні мережі витворили потужний феномен масової інтерсуб'єктивності, котрий практично не має аналогів в історії людства. Метафорично кажучи, поряд із цифровими образами і свідченнями постала унікальна палітра багатозорової, мультиголосної, інтерактивної людської суб'єктивності, що кидає низку викликів сучасному джерелознавству у царині евристики, верифікації, герменевтики. Передусім постають проблеми е-фіксації, а також достовірності джерельних шарів соціальних мереж з огляду на технологічні й інші можливості, пов'язані з цілеспрямованим фальшуванням інформації чи вибіркоким спотворенням окремих її сегментів. Не випадково сучасні дослідники вказують, що фб-дописи як джерело є вразливими, скороминущими, адресованими певній конкретній аудиторії²⁵.

Зазначені виклики та проблеми з особливою гостротою постали перед українською соціогуманітаристикою воєнної доби, позаяк феномен інтерсуб'єктивності й інтерактивності соціальних мереж як масових комплексів е-джерел сполучився з очевидними ворожими діями у Всесвітній мережі. Це виявляється у спотворенні й фальсифікації дописів і візуальних свідчень, інформаційних вкиданнях (фейки) тощо. Такою є багатоманітна та жорстока реальність російсько-української війни як масової війни цифрової, віртуальної, інформаційної та глобальної доби.

На сьогодні вже маємо успішно реалізовані проекти у цій площині, зокрема у сфері документування повномасштабної фази війни у світлі фб-дописів²⁶. Очевидно, що новітні студії та збірки на полі соціальних мереж як е-джерел воєнної

²¹ Див.: [Електронний ресурс]: <http://hrushевsky.nbu.gov.ua>

²² Див.: [Електронний ресурс]: <http://www.reabit.org.ua>

²³ Див.: [Електронний ресурс]: <http://history.org.ua>

²⁴ Юркова О. Facebook як новий тип історичного джерела: спроба характеристики та практичні завдання архівування документів // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Електронні інформаційні ресурси. – Ч.25. – К., 2015. – С.31–32.

²⁵ Папакін Г. Дописи під ревіння сирен // Архіви України. – 2022. – №1. – С.81.

²⁶ Сотий день спротиву агресії Росії: Facebook-рефлексії / Упор. В.Скальський. – К., 2022. – 72 с.

доби – питання найближчого часу, проте ці проблеми об'єктивно потребують між-дисциплінарного висвітлення й осягнення, зокрема термінологічної експлікації, методологічних рефлексій і методичних розробок.

Відзначимо, що кілька воєнних місяців спонукають не тільки до пильного та всебічного студіювання дописів соціальних мереж і месенджерів. Останні набули надзвичайної популярності не тільки як платформи обміну миттєвими повідомленнями й оперативної комунікації, а і як важливі канали інформації практично в режимі реального часу. Вочевидь, це ще один феномен війни цифрової та віртуальної доби, котрий потребує подальшого вивчення.

Заразом сучасна війна спонукає як істориків, так й учених-гуманітаріїв до застосування новітніх дослідницьких стратегій у царині усної та візуальної історії. Впродовж останніх місяців споглядаємо справжній бум таких ініціатив і проєктів – від мінімалістських персональних оповідей до масштабних, розгорнутих, добре структурованих інтерв'ю, які збирають й упорядковують усні історії українців про сучасні події.

Національна соціогуманітаристика і проблема «трьох де-» – декомунізація, дерадянізація, деросіїзація

Сучасна російсько-українська війна є не тільки протистоянням із путінською Росією, а й війною за остаточний розрив із радянською та старою імперською спадщиною. За великим рахунком, вона має запропонувати справжнє та демократичне розв'язання проблем і суперечностей пострадянського простору, котре неможливе без виразних, масштабних поррахунків із тоталітарною й імперською минущиною. Таким чином, проблема «трьох де-» продукує категоричні вимоги та диктує нагальні реакції.

Із цієї перспективи очевидно, що декомунізація, дерадянізація та деросіїзація, до якої часом додають ще й деколонізацію, розгорнулися в Україні з істотним запізненням, якщо порівнювати з досвідом інших країн пострадянського простору, зокрема з державами Балтії. Вони набули конкретних обрисів від часів «Революції гідності» та з початком гібридної фази російсько-української війни. Передусім ідеться про сферу зовнішньої символіки, топоніміки, демонтаж радянських пам'ятників, меморіальних стел, архітектурних елементів і т. п.

Однак проблема «трьох де-» набагато складніша та масштабніша, позаяк у жодному разі не обмежується окресленими площинами. Навіть більше, радянська доба обійняла життя трьох поколінь українців і спричинила численні деформації на ниві культури, світосприйняття, масової свідомості, повсякдення, моделей та каналів соціалізації, впливи яких у тому чи іншому вигляді побутують дотепер. Метафорично кажучи, ті часи згенерували дуже потужні, тривалі спотворення, подолання яких потребує систематичних і послідовних практик у всіх сферах суспільного життя. Значною мірою дерадянізація в Україні гальмувалася через те, що вона не була органічно пов'язана з деросіїзацією²⁷, позаяк саме російщення національних культур стало культурною основою як тоталітарного, так і старого імперського проєктів.

Звісно, імперативність процесів декомунізації, дерадянізації та деросіїзації є безумовною, особливо за реалій сучасної війни. Втім доречно застеретти від спрощеного і блискавичного вирішення проблеми «трьох де-», котре потенційно може призвести до збіднення нашої культурно-історичної спадщини. Скажімо, виваженої

²⁷ Лосев І. Безальтернативність розмежування: Чому дерадянізація в Україні неможлива без дерусифікації (23 травня 2013 р.) [Електронний ресурс]: <https://tyzhden.ua/Society/79670>

й об'єктивної оцінки потребує творча спадщина українських учених, літераторів, митців за радянської і старої імперської доби, до якої потрібно неодмінно залучати фахівців відповідного соціогуманітарного профілю.

Відзначимо, що мовно-етнічна належність певного твору чи його автора не може розглядатися як однозначний критерій, який продукує винятково чорно-білу палітру. Свого часу О.Оглоблин запропонував досить добрий оціночний критерій: «Все, що було створене на українській землі, силами українських (територіяльно й національно) культурних діячів (та установ), незалежно від їх етнічного походження й характеру, і незалежно від мовної форми культурних творів, належить до України. Єдиним селекційним критерієм може бути тільки дух, зміст і ідеологія самого твору»²⁸.

Звісно, цей «селекційний критерій» має спиратися на сучасні норми, конвенції та вимоги соціогуманітарного знання і, звичайно, враховувати творчу спадщину діячів в еміграції та діаспорі. У такому річищі потрактування життєвих історій, осмислення спадщини цілої низки українських науковців, письменників, митців радянської доби часто-густо постають як своєрідні трагедії творчих особистостей у лещатах тоталітарного режиму. Тим паче, що й за тих часів знаходилися особи, котрі в різних формах чинили супротив комуністичному режиму. Йдеться не тільки про дисидентів, інакодумців, політв'язнів, а у широкому сенсі – людей совісті, які намагалися будь-що чесно та неупереджено працювати й жити за складних умов й обставин. У західній соціогуманітаристичі цих учених, письменників, митців, громадсько-культурних і релігійних діячів називають *нонконформістами*²⁹.

Звісно, у кожен історичну епоху, у тому числі радянську добу, не бракувало осіб з очевидними сценаріями пристосування, мімікрії, адаптації, котрі безперечно заслуговують на адекватне висвітлення, пояснення, оцінку. Проте у жодному разі не можна зводити складну, багатшарову, часом суперечливу й контраверсійну палітру наукового, культурного, мистецького життя в радянській Україні до одноманітних штампів та ідеологічних стереотипів. Натомість проблема «трьох де-» потребує диференційованих, вдумливих, комплексних стратегій і практик, зокрема розробки відповідних методичних засад, концептуальних алгоритмів, експертного супроводу, медійної відкритості для оперативного інформування громадськості.

Новітні темпоральні контури сучасності та наукові концептуалізації

24 лютого цього року кардинальний поворот у російсько-українській війні окреслив входження до новітньої історичної доби на пострадянському просторі, початки якої сягають ще 2014 р. Війна породила небувалі часові метаморфози сучасності. Наприклад, історичний або соціально-определений час уже масово поділяється на різні пласти – довоєнний і воєнний, а у проєктованій перспективі – повоєнну темпоральність, що споглядаємо в низці попередніх рефлексій і прогностичних оцінок³⁰.

Ці трансформації вже причинилися до тектонічних зрушень у свідомості, ментальності, ціннісних настановах, структурі потреб і поведінкових моделях наших співвітчизників, які поглиблюються й набувають нових прикмет із кожним днем війни.

²⁸ Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 ст. (до 1917 р.). – Мюнхен; Нью-Йорк, 1973. – С.11.

²⁹ Tillet L. Ukrainian Nationalism and the Fall of Shelest // Slavic Review. – 1975. – Vol.34, №4. – P.758, 761, 766; Nonconformity and Dissent in the Ukrainian SSR, 1955–1975: An Annotated Bibliography / Comps. G.Liber, A.Mostovyc. – Cambridge, 1978. – XXXIX, 245 p.

³⁰ Див., напр.: *Нахманович В.* Світ після війни (21 березня 2022 р.) [Електронний ресурс]: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/03/21/161088>; *Палахін Г.* Після перемоги, або Новий світовий порядок (18 березня 2022 р.) [Електронний ресурс]: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/istoriya/pislya-peremogy-abo-novyiy-svitovyy-poryadok>

Вони потребують новітніх досліджень істориків, філософів, політологів, культурологів, психологів, інших фахівців, оскільки йдеться про кардинальні, ба навіть знакові метаморфози, котрі визначатимуть обриси як воєнної, так і повоєнної України.

Зрештою війни не тільки суттєво змінюють/перекроюють політичну мапу світу, а і трансформують сам плин історичного часу, який раптово набуває неабиякого прискорення, що генерує певні можливості та перспективи. Багатоманітні процеси в різних сферах суспільного буття розгортаються з незвичною інтенсивністю і швидкістю, що призводить до загального переформатування історичної свідомості, передусім усвідомлення незворотності змін. Приміром, самотнім свідченням новітньої темпоральності на рівні масової свідомості став популярний мем із соціальних мереж і месенджерів, де українець скаржить, що він утомився жити в історичні часи. Це яскраво відображає революційні, воєнні метаморфози нашої сучасності.

Та, мабуть, найбільше воєнні події трансформують світ уявлень. Адже звичні демаркаційні лінії й неписані конвенції людського буття стираються лавиною руйнівних воєнно-політичних подій. Із цієї перспективи сучасна війна де-факто вже запустила своєрідну програму перетворень на ниві історичного та соціогуманітарного знання, котру ще доведеться досягнути. Насамперед, маємо на увазі зміни в концептуальному масштабуванні й термінологічному маркуванні нашої минувшини, які неодмінно спричиняться до висунення новітніх конструкцій історії України, зокрема всебічного перегляду палітри російсько-українських взаємин.

Зазначимо, що українські гуманітарії та суспільствознавці доволі багато зробили впродовж останніх трьох десятиліть. Вочевидь, цей доробок пострадянської доби причиниться до дальших ревізій і реконцептуалізацій, які будуть пришвидшені сучасною війною. Йдеться про репрезентацію радянського тоталітаризму в межах концепції «довгого» ХХ ст. в історії України, у розрізі якого період незалежності представлено як епоху змагання з викликами та суперечностями посттоталітарного транзиту. Цю концепцію розгорнуто й апробовано у трьох книгах академічного видання, підготовленого Інститутом історії України НАН України³¹. Ще раніше у студиях І.Лисяка-Рудницького конституювалася конструкція українського «довгого» ХІХ ст.³² Вона здобула визнання та новітнє прочитання у працях сучасних істориків.

Отож концептуальні пропозиції щодо конструювання двох «довгих» століть – ХІХ і ХХ, імперської й тоталітарної епох – у національній історії дозволяють не тільки краще переосмислити становище та конфігурації залежності України, українців за обох режимів, а й досягнути історичні причини, виміри та передумови сучасної війни. На нашу думку, концепт двох «довгих» століть дає можливість розглянути цю проблематику в більш тривалій ретроспективі, зокрема сконцентрувати увагу на конфігураціях і метаморфозах залежності українців в імперському й радянському проєктах із компаративної перспективи. Адже сполучення тоталітарних і старих імперських рудиментів склало наріжні засади путінської Росії, які добре простежуються в її намаганнях знищити сучасну Україну. Врешті концепція двох «довгих» століть є адекватною пропозицією для дальшого перегляду та переосмислення як загальної конструкції історії України, так і російсько-українських взаємин модерної доби.

³¹ Україна й українці в постімперську добу (1917–1939) / Відп. ред. В.Смолій. – К., 2021. – 620 с.; Україна в епіцентрі протистояння світових систем (1939–1990) / Відп. ред. В.Смолій. – К., 2021. – 544 с.; Україна і виклики посттоталітарного транзиту (1990–2019) / Відп. ред. В.Смолій. – К., 2021. – 592 с.

³² Rudnytsky I. The Intellectual Origins of Modern Ukraine // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. – Vol.6, №3/4. – New York, 1958. – P.1381–1405 (укр. пер. див.: Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України // Його ж. Історичні есе. – Т.1. – К., 1994. – С.173–191).

Повномасштабна фаза сучасної війни згенерувала й швидкоплинні термінологічні новації, точніше їх блискавичну легітимацію (адже зазвичай терміни, котрі продукують стійкі негативні оціночні смисли, досить складно та впродовж тривалого часу входять до соціогуманітаристики). Наприклад, «рашизм» із популярної метафори, що вживалася для маркування експансіоністських й агресивних практик російського режиму пострадянської доби, нині перетворився на термін для позначення соціокультурної та політичної природи сучасної Росії, котру порівнюють із нацистською/фашистською Німеччиною. Адже путінська «спецоперація», метафорично названа війною «за майбутнє Росії», дає вагомій підставі зіставляти її з війною Третього Райху за так званій «життєвий простір». Такі порівняння циркулюють уже не тільки серед українських учених, але й у дописах західних інтелектуалів³³.

Звісно, окреслена вище конфігурація викликів і проблем, які постали перед українськими гуманітаріями й суспільствознавцями воєнної доби, у жодному разі не є вичерпною. Це зумовлено як жанровими та видовими межами нашої оглядової статті, що апіорі лімітує коло тем або сюжетів, так і поточною динамікою воєнної сучасності, котра повсякденно продукує новітні виклики, проблеми, ризики, потреби.

Таким чином, нині перед національною соціогуманітаристикою постають щонайменше декілька взаємопов'язаних блоків першочергових проблем: 1) створення адекватної наукової палітри воюючої України; 2) студювання місця й ролі нашої країни за нинішньої кризи світоустрою; 3) осмислення природи російсько-української війни та метаморфоз сучасної доби, зокрема їх впливу на наукову концептуалізацію.

REFERENCES

1. Antoniuk, D. (2022). *Kultura pod prysilom: Yak vorob znyshebuie ukraïnski istorichni pamiatky*. Retrieved from: <https://novapolshcha.pl/article/kultura-na-pricili-yak-vorog-znyshebuie-ukrayinski-istorichni-pamiatky> [in Ukrainian].
2. Holovakha, Ye. (2022). "U tsi dni ostatochno formuietsia suchasna ukraïnska natsiia". Retrieved from: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ukrayina-vikhodit-z-tini-rosiyi-rozdumi-istorikiv-pro-situatsiiu-v-krayini> [in Ukrainian].
3. Horbulin, V. & Badrak, V. (2022). *Viina na vysnazhennia: v ochikuvanni novoi fazy*. Retrieved from: https://lb.ua/society/2022/07/06/522249_viyna_visnazhennya_ochikuvanni.html [in Ukrainian].
4. Horbulin, V.P. (Ed.). (2017). *Svitova hibrydna viina: ukraïnskyi front*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Libanova, E. (2022). "Ukraina maie borotysia za povnennia stoikh bizhentsiv". Retrieved from: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9205> [in Ukrainian].
6. Liber, G. & Mostovyc, A. (Comps.). (1978). *Nonconformity and Dissent in the Ukrainian SSR, 1955–1975: An Annotated Bibliography*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute.
7. Losiev, I. (2013). *Bezalternatyvni rozmehzhuвання: Cbomu deradianizatsiia v Ukraïni nemozhlyva bez derusyfikatsii*. Retrieved from: <https://tyzhden.ua/Society/79670> [in Ukrainian].
8. Nakhmanovych, V. (2022). *Svit pislia viiny*. Retrieved from: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/03/21/161088> [in Ukrainian].
9. Ohloblyn, O. (1973). *Problema skbeny istorii Ukraïny 19–20 st. (do 1917 r.)*. Miunkhen; Niu-York: UIT. [in Ukrainian].
10. Papakin, H. (2022). Dopysy pid revinnia syren. *Arkhivy Ukraïny*, 1, 79–102. [in Ukrainian].
11. Papakin, H. (2022). *Pislia peremohy, abo Novyi svitovyi poriadok*. Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/istoriya/pislya-peremogy-abo-novyyi-svitovyyi-poriadok> [in Ukrainian].
12. Parakhonskyi, B.O. & Yavorska, H.M. (2019). *Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl*. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Plokhii, S. (2022). *Tsia viina ye viinou za vsiu Yevropu*. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/110984> [in Ukrainian].
14. Portnov, A. (2022). *Nareshti pryiniaty Ukraïnu yak subiekt (Pro nimetsku ukraïnistyku i ne tilky)*. Retrieved from: <https://khpg.org/1608810333> [in Ukrainian].
15. Pyrozhkov, S.I. & Smolii, V.A. (Eds.). (2020). *Ukraïna yak tsyvilizatsiinyi subiekt istorii ta suchasnosti: natsionalna dopovid*. Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
16. Reient, O.P. (Ed.). (2021). *Liudyna na viini: ukraïnskyi sotsium cherez pryzmu Pershoi ta Druhoi svitovyykh voien: Istorychni narysy*. Kyiv. [in Ukrainian].
17. Rudnytsky, I. (1958). The Intellectual Origins of Modern Ukraine. *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.*, 6(3/4), 1381–1405.

³³ Snyder T. We Should Say It. Russia Is Fascist (May 19, 2022). [Електронний ресурс]: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>

18. Satter, D. (2016). *Mensbe znaiesb, krashebe spysb: Sbliakh Rosii do teroru ta dyktatury za Yeltsyna i Putina*. Kyiv. [in Ukrainian].
19. Skalskyi, V. (Comp.). (2022). *Sotyi den sprotyvu abresii Rosii: Facebook-refleksii*. Kyiv. [in Ukrainian].
20. Smolii, V.A. (Ed.). (2021). *Ukraina i ukraintsi v postimpersku dobu (1917–1939)*. Kyiv. [in Ukrainian].
21. Smolii, V.A. (Ed.). (2021). *Ukraina i vyklyky posttotalitarnoho tranzytu (1990–2019)*. Kyiv. [in Ukrainian].
22. Smolii, V.A. (Ed.). (2021). *Ukraina v epitsentri protystoiannia svitovykh system (1939–1990)*. Kyiv. [in Ukrainian].
23. Snyder, T. (2022). *We Should Say It. Russia Is Fascist*. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>
24. Tillet, L. (1975). Ukrainian Nationalism and the Fall of Shelest. *Slavic Review*, 34(4), 752–768.
25. Verstiuk, V. (2022). *Dumky z pidvalu (Dumky ta refleksii voiennoi doby): Diariush istoryka*. Kyiv. [in Ukrainian].
26. Yurkova, O. (2015). Facebook yak novyi typ istorichnoho dzherela: sprobha kharakterystyky ta praktychni zavdannia arkhivuvannia dokumentiv. *Spetsialni istorichni dystypliny: pytannia teorii ta metodyky. Elektroni informatsijni resursy*, 25, 31–48. [in Ukrainian].

Valerii SMOLII

Academician of NAS of Ukraine,
 Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
 Director of Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
 (Kyiv, Ukraine), smolii.valerii@ukr.net
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7656-5505>

Oleksii YAS

Corresponding Member of NAS of Ukraine,
 Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Leading Research Fellow,
 Department of Ukrainian Historiography,
 Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
 (Kyiv, Ukraine), alexayas@ukr.net
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5816-2876>

Ukrainian Sociohumanities of War Times: Challenges, Prospects, Opportunities

Abstract. **The aim of the article.** Comprehension of latest cognitive situation, which arose in a modern Ukrainian sociohumanities resulted in extreme premises and destructive conditions of war times. **The methodology** is based upon strategy of representation and extrapolation of guiding tendencies and prospects for functioning of social and humanistic disciplines during war times. **Scientific novelty.** It has been considered a palette of basic challenges and problems for current Ukrainian sociohumanities defined by war with neo-imperial Russia for national and independent sovereignty of Ukraine. It has been accentuated that challenges to humanists and social scientists are aligned with weirdly challenges for the entire Ukraine, though they have their own relevant extents. It has been stressed that priorities of the Ukrainian sociohumanities are linked up, first, to creation of multiform images of warring Ukraine. It has been noted that Ukraine has found itself in the epicenter of catastrophic sociocultural breaks-up of the global world, which for the most part are qualified now in the context of war scenario for starvation of medium and long duration. It has been disclosed that current war has become the result of neo-imperial Putin's Russia aimed for annihilation of Ukraine as the nation and complete dissolution of Ukrainian identity. It has been established that Russian expansion is antiglobalistic, revanchist and aimed for reformatting of the world order and post-Soviet space delimitation. **Conclusions.** The article confirms that full-scale phase of Russo-Ukrainian war resulted in configuration of the newest historical times at the post-Soviet historical spaces, began as long ago as in 2014. Conception is uphold that current Ukrainian sociohumanities has to be focused on development of three main units of interdependent problems: a) creation of adequate scientific palette of fighting Ukraine; b) studying of a place and role of our country in times of the global world system crisis; c) outline of Russo-Ukrainian war nature and temporal metamorphoses of the present.

Keywords: Russia's war against Ukraine 2014–2022, neo-imperial Russia, warring Ukraine, national sociohumanities, traumatic experience, modernity, war times.